

واکاوی الزامات تحقق سیاست‌های عدالت در جامعه در بستر بیانیه گام دوم انقلاب

سمانه کشوردوست^۸

نیره میرزابابایی^۹

فصلنامه (علمی - تخصصی) مطهر، سال هفدهم، شماره ۵۵، زمستان ۱۳۹۹

چکیده

گفتمان عدالت به عنوان یکی از اهداف اصلی انقلاب اسلامی در طول چهار دهه گذشته اگر چه همواره مورد توجه سیاستگذاران کشور بوده است؛ با این وجود خلأهای اساسی در اجرای سیاست‌های عدالت در ابعاد گوناگون مقام معظم رهبری را بر آن داشت تا در آستانه ورود به دهه پنجم انقلاب اسلامی در بیانیه گام دوم انقلاب؛ عدالت را به عنوان یکی از هفت مولفه اساسی کشور که نیازمند توجه جدی است طرح نماید. ایشان در این بیانیه عدالت و مبارزه با فساد را دو روی یک سکه و لازم و ملزوم هم می‌داند و اجرای عدالت را به عنوان فریضه‌ای بر دوش تمام حاکمان کشور قلمداد می‌نماید. در این راستا مقاله حاضر با توجه به ضرورت اجرای سیاست‌های عدالت در جمهوری اسلامی پس از بررسی مفهوم عدالت به طور گذرا به بررسی سیر سیاست‌های عدالت در اسناد بالادستی و برنامه‌های توسعه می‌پردازد و سپس موانع اجرای سیاست‌های عدالت را در برنامه ششم توسعه استخراج نموده و الزامات تحقق عدالت را در بستر بیانیه گام دوم بررسی می‌نماید.

واژگان کلیدی: گفتمان عدالت، برنامه ششم توسعه، بیانیه گام دوم انقلاب.

^۸دکترای علوم سیاسی و عضو هیات علمی دانشگاه تهران keshvardoost@ut.ac.ir

^۹دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه تهران

مقدمه

"عدالت در صدر هدف‌های اولیه همه بعثت‌های الهی است و در جمهوری اسلامی نیز دارای همان شان و جایگاه است؛ این، کلمه‌ای مقدس در همه زمان‌ها و سرزمین‌ها است و به صورت کامل، جز در حکومت حضرت ولی عصر (ارواح‌نفاذ) میسر نخواهد شد ولی به صورت نسبی، همه جا و همه وقت ممکن و فریضه‌ای بر عهده همه بویژه حاکمان و قدرتمندان است. جمهوری اسلامی ایران در این راه گام‌های بلندی برداشته است" (مقام معظم رهبری)

انقلاب اسلامی از آغاز راه تا کنون تحقق عدالت اجتماعی را از اساسی‌ترین اهداف خود تلقی نموده است. و در طی مسیر چهل ساله پس از پیروزی نیز گفتمان عدالت خواهی در میان تمامی قوانین و اسناد کلان به شکل صریح و ضمنی مورد توجه قرار گرفته است و در این راستا نحوه اجرای عدالت اجتماعی و اقتصادی در میان اسناد سیاستی به وفور دیده می‌شود. با این وجود مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب چهارمین محور را به «عدالت و مبارزه با فساد» اختصاص می‌دهند و مبارزه با فساد را به عنوان یکی از ضروری‌ترین الزامات تحقق عدالت در جمهوری اسلامی مطرح می‌نمایند: "این دو لازم و ملزوم یکدیگرند. فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده چرکین کشورها و نظام‌ها و اگر در بدنه حکومت‌ها عارض شود، زلزله ویرانگر و ضربه زننده به مشروعیت آنها است؛ و این برای نظامی چون جمهوری اسلامی که نیازمند مشروعیتی فراتر از مشروعیت‌های مرسوم و مبنائی تر از مقبولیت اجتماعی است، بسیار جدی تر و بنیانی تر از دیگر نظام‌ها است."

بررسی اسناد بالادستی نظام در خصوص عدالت نشان می‌دهد گفتمان عدالت در تمامی اسناد بالادستی جایگاه مطلوبی دارد با این وجود علت خلا موجود در اجرای سیاست‌های عدالت چیست؟ در این راستا مقاله حاضر با توجه به ضرورت گفتمان عدالت خواهی به عنوان یکی از اهداف و مبانی انقلاب اسلامی به دنبال پاسخ به این پرسش است که موانع اجرای سیاست‌های عدالت اجتماعی و اقتصادی در جمهوری اسلامی چیست و الزامات تحقق عدالت بر مبنای بیانیه گام دوم انقلاب چگونه تبیین می‌گردد. اهمیت این مساله از آنجا ناشی می‌گردد که اگرچه همواره موضوع تحقق عدالت در صدر الزامات جمهوری اسلامی قرار داشته است اما در عمل میزان تحقق عدالت با نیازهای مردم برابری نمی‌کند. به همین منظور بررسی موانع تحقق در اجرای سیاست‌ها و الزامات تحقق سیاست‌ها به عنوان یکی از ضروری‌ترین اولویت‌های پژوهشی است که متأسفانه چندان مورد توجه قرار نگرفته است. در ادامه ابتدا به مرور ادبیات و بررسی مفهوم عدالت و جایگاه آن در اسناد بالادستی پرداخته می‌شود و سپس موانع اجرای سیاست‌های عدالت و الزامات تحقق آن بر مبنای بیانیه گام دوم مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

پیشینه پژوهش

در حوزه بررسی موانع تحقق سیاست‌های عدالت در جمهوری اسلامی پژوهش‌های چندانی وجود ندارد و از این حیث این مقاله دارای نوآوری است اما در زمینه موانع عدالت و الزامات عدالت در جامعه اسلامی و حکومت اسلامی و همچنین عدالت در دولت‌های پس از انقلاب پژوهش‌های متعددی انجام گرفته است که ذیلاً به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌گردد.

غلام سرور اخلاقی (۱۳۸۹) در مقاله خود تحت عنوان "راهکارها و موانع تحقق عدالت در نظام سیاسی اسلام" به بررسی راهکارهای تحقق عدالت در ابعاد سیاسی، اقتصادی، قضایی و فرهنگی با استناد به منابع و متون دینی پرداخته است و در ادامه موانع تحقق عدالت را از نظر نظام سیاسی اسلام با تکیه به قرآن و سنت از زوایای مختلف بررسی کرده است. و در پایان به این نتیجه رسیده است که تنها رعایت اصول و راهکارهای نظام سیاسی اسلام ضامن برپایی عدالت در جامعه است.

احمد شفیعی (۱۳۹۴) در مقاله "عدالت و پیشرفت گفتمان دهه چهارم انقلاب اسلامی" پس از بررسی گفتمان‌های حاکم در جمهوری اسلامی به مباحث اهمیت و مفهوم و جایگاه عدالت پرداخته و الزامات اجرای عدالت و پیشرفت در انقلاب اسلامی و الگوی توسعه اسلامی ایرانی همراه با عوامل و موانع الزامات پیشرفت و تلازم عدالت با پیشرفت را مورد بررسی قرار داده است. ایشان در نتیجه‌گیری به کارگیری خرد جمعی، عزم ملی و مشارکت عمومی برای عینیت‌دهی به این گفتمان را به عنوان راهکار توصیه می‌نماید.

اخوان کاظمی (۱۳۸۸) در مقاله خود تحت عنوان "گفتمان عدالت در دولت نهم" به بررسی جایگاه عدالت در گفتمان‌های سیاسی اجتماعی جمهوری اسلامی می‌پردازد و معتقد است این گفتمان‌ها در دوره‌های مختلف پیش از دولت نهم عملکردهای افرطی و تفریطی داشته‌اند. نویسنده در گفتمان اصول گرایی عدالت خواه دولت نهم با احیای ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب بر محور دال مرکزی ولایت؛ دال-های چهارگانه عدالت گستری، مهرورزی، پیشرفت و تعالی مادی و معنوی و خدمت رسانی را فصل‌بندی می‌کند اما معتقد است در این گفتمان نیز عدالت رنگ و لعاب اقتصادی گرفته و اجرای عدالت دچار مشکلات و شتاب زدگی می‌شود.

بازخوانی تعریف عدالت

عدالت در لغت به معنای دادکردن، دادگر بودن، انصاف داشتن، دادگری و عدالت اجتماعی عدالتی است که همه افراد جامعه از آن برخوردار باشند.^{۱۰}

برخی عدالت را به دو قسم صوری و ماهوی تقسیم بندی می کنند؛ عدالت صوری عبارتست از قاعده‌ای که به همه موقعیت‌ها و اشخاصی که موضوع آن قرار می گیرند یکسان حکومت کرده و تبعیض روا ندارد، عادلانه است؛ اما عدالت ماهوی عبارتست از این که به مضمون و محتوای قاعده نیز توجه شود.^{۱۱}

عدالت اجتماعی یا عدالت توزیعی

«عدالت توزیعی» یا «عدالت اجتماعی» اجرای اصول عدالت در توزیع کالاها و منافع اجتماعی است. نظریات متفاوتی در باب عدالت توزیعی مطرح شده‌اند. این نظریات را می توان به چند گونه (از جمله شیوه ی فیلسوف محور و تاریخ محور) طبقه بندی کرد. یک طبقه بندی، که هم کوتاه است و هم فراگیری بیشتری دارد این است که نظریات را با تمام تفاوت هایی که دارند، با توجه به مشترکات آنها به اقسامی تقسیم کنیم و برآیند آن را مورد بررسی قرار دهیم. با عنایت به این روش، دیدگاه های مهمی ناظر به عدالت توزیعی تحت عناوین ذیل بررسی می شوند: نفع متقابل^{۱۲}، فرجام گرایی^{۱۳}، عرف باوری^{۱۴}، وظیفه گرایی^{۱۵}، مساوات طلبی^{۱۶}، استحقاق^{۱۷}، بی طرفی^{۱۸}، و خدا / مصلحت محوری.

عدالت توزیعی ناظر به تکالیف دولت در برابر مردم است و چگونگی توزیع مشاغل، مناصب و اموال عمومی را معین می کند؛ در واقع احساس عدالت توزیعی از سوی مردم با انصاف ادراک شده از پیامدها سر و کار دارد و به منزله یک عامل بالقوه با کاربردهای مهم در زمینه‌های مختلف سازمان و جامعه در نظر گرفته می شود. میزان زیادی از تحقیقات در مورد عدالت به طور تاریخی بر توزیع پرداخت‌ها و یا پاداش‌های مرتبط با کار تمرکز می نماید که از تئوری برابری منتج شده است. هنگامی که افراد یک سازمان در مورد میزانی که پیامدها مناسب، درست و اخلاقی هستند، قضاوت می کنند در واقع میزان

۱۰- معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، (تهران، مؤسسه امیرکبیر)، ۱۳۶۲ هـ.ش، ج ۲، ص ۲۲۷۹.

۱۱- بختیاری، صادق، تحلیلی از توزیع درآمد با استفاده از روش پارامتریک، (تهران: وزارت امور اقتصادی و دارایی)، ۱۳۸۲ هـ.ش، ص ۷۹.

۱۲- mutual advantage

۱۳- teleology

۱۴- conventionalism

۱۵- deontologism

۱۶- egalitarianism

۱۷- desert

۱۸- impartiality

رعایت عدالت توزیعی در سازمان را مورد داوری قرار می دهند.^{۱۹} لوندال (۱۹۷۶) عدالت توزیعی را از دیدگاه افرادی که عمل تخصیص را انجام می دهند مورد بحث قرار داده است. مدل قضاوت عادلانه لوندال، یک نگرش فعالانه تری را نسبت به تئوری برابری در نظر می گیرد. در این تئوری، لوندال بیان می دارد که افراد در مورد میزان استحقاقشان با استفاده از چندین قانون عدالت مختلف، قضاوت می نمایند.

عدالت اقتصادی

عدالت اقتصادی مراعات حقوق اقتصادی افراد در حوزه رفتارها و روابط اقتصادی است. واژه عدالت یکی از عمده ترین ارزش های معنوی در طول تاریخ تمدن بشری است؛ که در سطح مباحث نظری از گذشته دور تاکنون مورد توجه ویژه اندیشه وران اقتصادی بوده است. دست نامرئی آدام اسمیت و عدم دخالت دولت و نظریه های اقتصاد رفاه در اقتصاد آزاد و الغای مالکیت خصوصی ابزار تولید (سرمایه) در اندیشه سوسیالیسم، همواره بیانگر دغدغه متفکران اقتصادی درباره ی عدالت اقتصادی است.^{۲۰} با این وجود، از منابعی که در مورد عدالت نوشته اند، برمی آید، نخستین اندیشه وری که قبل از اسلام درباره عدالت، گفتار منسجمی دارد، افلاطون است.^{۲۱}

عدالت، مخصوصا عدالت اقتصادی، ویژگی بسیار مهم دولت اسلامی است و در کنار تقوا، شاخص جامعه اسلامی به شمار می رود. عدالت اقتصادی یعنی مراعات حقوق اقتصادی افراد در حوزه رفتارها و روابط اقتصادی. امروزه برای عدالت اقتصادی گاهی از عدالت اجتماعی نیز استفاده می شود. عدالت اقتصادی علاوه بر اجتماع، شخص را نیز متأثر می کند؛ که دربرگیرنده آن اصول اخلاقی است که هدایت گر ما در طرح های اقتصادی است. این طرح ها تعیین می کند که چگونه هر فردی برای زندگی کسب معاش کند، کالا و خدمات را با دیگران مبادله کند و یا چگونه قرارداد ببندد. هدف نهایی عدالت اقتصادی این است که به هر شخصی اختیار دهد که به طور خلاقانه در کارهای نامعینی ماورای اقتصاد یعنی کارهای ذهنی و روحی به کار گماشته شود.^{۲۲} علی رغم آنکه همه فرهنگ ها و مکاتب، خواهان عدالت اقتصادی و مدافع

^{۱۹} - پورعزت، علی اصغر، مدیریت دولتی و عدالت اجتماعی، دانش مدیریت. شماره ۵۵. ۱۳۸۰.

^{۲۰} - آقائیزی، حسن؛ عدالت اقتصادی از نظر افلاطون ارسطو و اسلام، مجله اقتصاد اسلامی، تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۴، ش ۱۴، ص ۷۱.

^{۲۱} - یوسفی، احمدعلی؛ نظام اقتصاد علوی، تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۶ چاپ اول، ص ۲۸۸

^{۲۲} - فتحانی، علی؛ عدالت اقتصادی و راهبردهای مبتنی بر مفهوم، ماهنامه اقتصادی بررسی مسائل و سیاستهای اقتصادی، ۱۳۸۸، ش ۸۹ و ۹۰، ۶۰.

آن هستند، ولی دین مقدس اسلام، آن گونه که معصومین(ع) به حق زبان گویا و مجری صادق آن بوده‌اند، خاستگاه‌ها، پیامدها و اهداف خاص خود را دارد.

در اندیشه اسلامی، عدالت اقتصادی مصداقی از عدالت در معنای وسیع آن است. اندیشمندان اسلامی، عدالت را توازن، تعادل، تساوی، رعایت استحقاق‌ها و رعایت حقوق افراد دانسته‌اند. سید قطب، عدالت را مساوات عام انسانی می‌داند که تعادل همه ارزش‌ها از جمله ارزش اقتصادی را در نظر دارد و این مساوات، به طور دقیق با همه شرایط و مقتضیات سازش دارد.

این درحالی است که استاد مطهری با استفاده از روایتی از امیرمؤمنان عدالت را قراردادن هر چیز در جایگاه خود تعریف می‌کند و اشاره می‌کند که حتی اگر معنای عدالت توازن باشد، باز از معنای "اعطاء کلّ ذی حقّ حقه" بیرون نیست.^{۲۳} توازن اجتماع به این است که حقوق همه افراد رعایت بشود، حق اجتماع هم رعایت بشود.^{۲۴} از نظر وی، عدل چهار مورد کاربرد دارد موزون بودن، تساوی و نفی هرگونه تبعیض، رعایت استحقاق‌ها در افاضه وجود و رعایت حقوق افراد و معنی حقیقی عدالت در هین معنی اخیر است.^{۲۵}

از نظر شهید صدر، عدالت اقتصادی از دو بعد توازن اجتماعی و تکافل اجتماعی قابل بررسی است. در حوزه حیات اقتصادی، توازن اجتماعی بین افراد انسانی، برابری از حیث سطح زندگی اجتماعی است؛ نه از حیث چگونگی کسب درآمد اقتصادی. مقصود از برابری سطح زندگی این است که سرمایه به اندازه‌ای در دسترس افراد باشد، که بتواند متناسب با مقتضیات روز، از مزایای زندگی برخوردار شوند. اما از بعد تکافل اجتماعی که گاه از آن به عنوان همیاری عمومی نیز یاد کرده‌اند، در واقع به مسئولیت اجتماعی هر مسلمان در برخورد با مشکلات موجود در جامعه اشاره می‌شود.^{۲۶}

عدالت در اسناد بالادستی

اسناد بالادستی در جمهوری اسلامی مجموعه اسنادی هستند که جهت گیری کلی سیاست‌های کشور را تعیین می‌نمایند. این اسناد برای جلوگیری از تغییر سیاست‌های کلان کشور در درازمدت تدوین شده و به عبارتی مادر سایر اسناد می‌باشند. در جمهوری اسلامی اسناد بالادستی به ترتیب شامل قانون اساسی،

۲۳- فراهانی‌فرد، سعید؛ توسعه پایدار بر محور عدالت، مجله علمی-پژوهشی اقتصاد اسلامی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۴، ص ۹۷.

۲۴- مطهری، مرتضی؛ انسان کامل، قم، صدرا، ۱۳۷۳، چاپ یازدهم، ج ۱، ص ۳۲۹ و ۳۳۰.

۲۵- فتحانی، علی؛ پیشین، ص ۵۹-۶۱.

۲۶- مرامی، علیرضا؛ بررسی مقایسه‌ای مفهوم عدالت، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۴، چاپ ششم، ص ۱۵-۲۰ و فتحانی، علی؛ پیشین، ص ۶۲.

سند چشم انداز، سیاست‌های کلی و قوانین برنامه‌های پنجساله توسعه می‌باشند. ضرورت و اهمیت عدالت در پرتوی توجه اسناد بالادستی به آن منعکس می‌گردد.

قانون اساسی

قانون اساسی به عنوان مهمترین سند تقنینی کشور تامین عدالت را در دو بعد اجتماعی و اقتصادی شامل رفع هرگونه تبعیض و برابری حقوق و امکانات و رفع هر گونه محرومیت در زمینه‌های تغذیه، مسکن، کار و بهداشت در بیش از بیست و دو ماده تبیین می‌نماید. هدف قانون اساسی ایجاد جامعه ایست که در آن حقوق و فرصت‌های برابری برای مردم وجود داشته باشد ابعاد عدالت اجتماعی در قانون اساسی شامل رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات برای همه، امنیت قضایی، عدالت برای غیر مسلمانان، برابری جنسیتی، نژادی و قومیتی است. علاوه بر این در حوزه اقتصادی نیز قانون اساسی پی ریزی اقتصادی عادلانه جهت رفع فقر و محرومیت در زمینه‌های تغذیه و مسکن و کار و بهداشت و تعمیم بیمه را مطرح می‌نماید.

سند چشم انداز

سند چشم انداز ایجاد عدالت اجتماعی و فرصت‌های برابر را در بعد اجتماعی و توزیع متناسب درآمد و دوری از فقر و فساد و تبعیض را در بعد اقتصادی در راستای ایجاد عدالت تبیین می‌نماید: "ایران در افق ۱۴۰۴ کشوری است: توسعه یافته، متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی خود و متکی بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی، با تأکید بر مردم‌سالاری دینی، عدالت اجتماعی، آزادی‌های مشروع، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها و بهره‌مند از امنیت اجتماعی و قضایی. برخوردار از سلامت، رفاه، امنیت غذایی، تأمین اجتماعی، فرصت‌های برابر، توزیع متناسب درآمد، نهاد مستحکم خانواده، به دور از فقر، فساد، تبعیض و بهره‌مند از محیط زیست مطلوب."

سیاست‌های کلی نظام

در مرتبه بعدی سیاست‌های کلی نظام قرار می‌گیرد که سندی غیر تقنینی است و توسط مجمع تشخیص مصلحت نظام تدوین شده و با ابلاغ رهبری رسمیت می‌یابد. این سیاست‌ها در حوزه‌های گوناگون ابلاغ می‌شوند و جهت گیری قوانین و برنامه‌ها را تعیین می‌نمایند. سیاست‌های کلی نظام در بعد عدالت اجتماعی بر ایجاد امکانات عادلانه و فرصت‌های برابر و رفع تبعیض ناروا در مناطق کشور تأکید می‌نماید. علاوه بر این ارتقاء شاخص‌های عدالت اجتماعی و استقرار نظام جامع، یکپارچه، شفاف، کارآمد و چندلایه‌ی تأمین اجتماعی کشور و توانمندسازی و خوداتکائی اقشار و گروه‌های محروم نیز جزء سیاست-

های عدالت محور می‌باشد. از طرف دیگر سرمایه‌گذاری در مناطق کمتر توسعه یافته و روستایی و اتحاد برنامه‌های توسعه روستایی نیز از اهداف ایجاد عدالت اقتصادی در جامعه قلمداد می‌گردد.

برنامه‌های پنج ساله توسعه

عدالت در برنامه دوم توسعه شامل دو وجهه ایجاد عدالت اجتماعی شامل کاهش فقر و افزایش اشتغال، ایجاد تعادل‌های منطقه‌ای و تامین اجتماعی برابر و ایجاد عدالت اقتصادی از طریق پرداخت مستقیم یارانه و سوبسید برای کالاهای اساسی است. در راستای ایجاد عدالت اجتماعی سیاست پرداخت تسهیلات بانکی به منظور کمک به تامین عدالت اجتماعی و در جهت عدالت اقتصادی کاهش فقر و محرومیت، ایجاد اشتغال و حمایت از بنگاه‌های اقتصادی کوچک، ایجاد تعادل‌های منطقه‌ای در روستاها، پرداخت مستقی میارانه و سوبسید برای کالاهای اساسی و دارو و شیر خشک در نظر گرفته شده بود.

برنامه سوم توسعه نیز در حوزه عدالت مشتمل بر اقدامات گسترش و تعمیق عدالت اجتماعی از طریق نظام تامین اجتماعی، بیمه و یارانه‌ها و اقدامات حمایتی و توان بخشی اقشار آسیب پذیر و ایجاد اشتغال در مناطق کمتر توسعه یافته در کنار پرداخت یارانه‌ها برای کالاهای اساسی است.

برنامه چهارم توسعه عدالت اجتماعی را با تاکید بر نظام تامین اجتماعی در خصوص اقشار آسیب پذیر و کمک به اشتغالزایی مورد توجه قرار می‌دهد. علاوه بر این توسعه روستایی و تامین مسکن شهری و برابری فرصت‌های آموزشی؛ تصویب طرح جامع مسکن و ایجاد عدالت آموزشی؛ تخصیص اعتبار جهت دستیابی به سبد مطلوب غذایی؛ دسترسی عادلانه به خدمات بهداشتی و کاهش سهم خانوار در خدمات بهداشتی؛ طرح جامع کنترل آسیب‌های اجتماعی و تامین برابری غذایی در میان اقشار آسیب‌پذیر و کاهش هزینه‌های درمان نیز بخشی از مهم‌ترین قوانین در راستای تقویت عدالت اجتماعی در برنامه چهارم توسعه هستند. در این برنامه در حوزه ایجاد عدالت اقتصادی نیز سیاست‌های تامین برابری غذایی در میان اقشار آسیب پذیر و کاهش هزینه‌های درمان، سرمایه‌گذاری و اشتغال در مناطق کمتر توسعه و برنامه جامع فقرزدایی با هدف کاهش فقر و محرومیت در نظر گرفته شده بود.

برنامه پنجم توسعه با هدف کاهش ضریب جینی عدالت را در قالب تامین فرصت‌های برابر آموزشی، تامین عدالت درمانی و بیمه‌های سلامت، برنامه‌های حمایتی و تامین اجتماعی و توسعه روستایی و تامین مسکن مورد توجه قرار می‌دهد. در این برنامه سیاست‌هایی از قبیل تصویب الگوی توسعه اسلامی بر مدار عدالت، تصویب برنامه تحول بنیادین آموزش و پرورش؛ خدمات جامع و همگانی سلامت مبتنی بر پزشک خانواده و نظام ارجاع؛ توانمندسازی زنان سرپرست خانوار و گروه‌های خاص؛ رفع تبعیض بین بازنشستگان؛ اشتغال پایدار و توسعه کارافرینی؛ سامان دهی بخشی مناطق حاشیه نشین و توسعه

روستایی تدوین شده است. همچنین قانون برنامه پنجم توسعه در راستای تقویت عدالت اقتصادی سیاستگذاری کاهش فاصله دو دهک بالا و پایین درآمدی جامعه از طریق اتخاذ سیاستهای اجرایی مناسب و نیز استقرار سیستم تأمین اجتماعی فراگیر، گسترش پایه مالیاتی و توزیع مجدد درآمدها را در نظر گرفته است.

در برنامه ششم توسعه اعمال سیاستهای اشتغال زایی، توسعه روستایی و توانمند سازی اقشار آسیب پذیر، سیاستهای تنظیم بازار، افزایش قیمت آب و حاملهای انرژی با هدف ارتقای شاخصهای عدالت اجتماعی، تامین مسکن اقشار کم درآمد و بیمه سلامت همگانی و جبران عقب ماندگی مناطق عملیاتی در دوران دفاع مقدس در جهت توسعه و گسترش عدالت اجتماعی در نظر گرفته شده است.

در مجموع ابعاد عدالت اجتماعی که ایجاد فرصت‌های برابر در حوزه‌های گوناگون از طریق نظام تامین اجتماعی جامع و کارآمد است در تمام اسناد بالادستی با ادبیات و الفاظ گوناگون به کار رفته است. به لحاظ اقتصادی نیز سیاستهای توزیع درآمد، تنظیم بازار و برنامه‌های جامع فقرزدایی کلید واژه مشترکی است که ابزار کلیه اسناد بالادستی برای دستیابی به عدالت اقتصادی می‌باشد.

سیاست‌های برنامه ششم در حوزه عدالت

در راستای بررسی موانع تحقق سیاستهای مرتبط با موضوع عدالت در این مقاله به بررسی سیاستهای عدالت در برنامه ششم توسعه می‌پردازیم. علت انتخاب برنامه ششم این است که این برنامه در حال اجراست و نسبت به برنامه‌های گذشته که پایان پذیرفته است، متاخرتر می‌باشد. بنابراین بررسی موانع اجرای سیاستهای عدالت در برنامه ششم توسعه (۱۳۹۶) ممکن است به توجه و تمرکز بر مسایل جدید و تقویت اجرای برنامه در سال آینده کمک نماید. علاوه بر این بررسی سیاستهای عدالت در برنامه ششم توسعه نشانگر ضعف‌ها و کمبودهای دولت در رفع موانع عدالت است که الزامات تحقق عدالت را در بستر گام دوم روشن‌تر می‌سازد.

برای بررسی موانع تحقق عدالت در برنامه ششم ابتدا هر یک از سیاستهای موضوع عدالت را طرح کرده و عملکرد دولت را در آن بررسی می‌نماییم و در مرحله بعد عوامل عدم موفقیت اجرا را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

عدالت اقتصادی و کاهش ضریب جینی

در ماده ۳ بخش اقتصاد هدف دستیابی به "ضریب جینی ۳۴٪ به عنوان اهداف کمی کلان تعیین شده است." برای دستیابی به این هدف در پایان سال ۱۴۰۰ دولت می‌بایست سالانه ۰٫۰۲۷ کاهش را در ضریب جینی داشته باشد. متأسفانه این هدف به دلیل نوسانات شدید نرخ ارز تحقق پیدا نکرد. علاوه بر

این افزایش تورم و رکود و تحریم‌ها نیز از جمله عوامل دیگر موثر بر عدم تحقق این بند بودند. به این ترتیب ضریب جینی در پایان سال ۹۶، ۰/۳۹ تقریباً برابر با ضریب جینی سال ۹۵ می‌باشد.^{۲۷}

همچنین در راستای رشد و توسعه اقتصادی مبتنی بر عدالت در ماده ۴ بند ز: "دولت مکلف است به منظور نیل به رشد و توسعه اقتصادی بر پایه عدالت نسبت به اعمال سیاست‌های اشتغال‌زایی، مهارت‌افزایی و ارتقای دانش حرفه‌ای و حمایت از مشاغل کوچک خانگی و دانش‌بنیان مبتنی بر سند ملی کار شایسته که حداکثر تا پایان سال اول اجرای قانون برنامه با پیشنهاد وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، اتاق تعاون و سازمان به تصویب هیأت وزیران خواهد رسید، اقدام نماید."

ارتقای عدالت اجتماعی

ماده ۳۹ در راستای ارتقای عدالت اجتماعی به دولت اجازه اصلاح قیمت آب و حامل‌های انرژی را می‌دهد و از محل درآمدهای آن برای ارتقای عدالت اجتماعی اقدامات لازم را به عمل آورد: "به منظور ارتقای عدالت اجتماعی، افزایش بهره‌وری در مصرف آب و انرژی و هدفمندکردن یارانه‌ها در جهت افزایش تولید و توسعه نقش مردم در اقتصاد، به دولت اجازه داده می‌شود که قیمت آب و حامل‌های انرژی و سایر کالاها و خدمات یارانه‌ای را با رعایت ملاحظات اجتماعی و اقتصادی و حفظ مزیت نسبی و رقابتی برای صنایع و تولیدات، به تدریج تا پایان سال ۱۴۰۰ با توجه به مواد (۱)، (۲) و (۳) قانون هدفمندکردن یارانه‌ها مصوب ۱۳۸۸/۱۰/۱۵ اصلاح و از منابع حاصل به صورت هدفمند برای افزایش تولید، اشتغال، حمایت از صادرات غیرنفتی، بهره‌وری، کاهش شدت انرژی، کاهش آلودگی هوا و ارتقای شاخص‌های عدالت اجتماعی و حمایت‌های اجتماعی از خانوارهای نیازمند و تأمین هزینه‌های عملیاتی و سرمایه‌گذاری شرکت‌های ذی‌ربط در چهارچوب بودجه‌های سالانه اقدام لازم را به عمل آورد."

در خصوص این ماده دولت در گزارش عملکرد آورده است: "با توجه به شرایط حاکم بر اقتصاد دولت تلاش نموده است تا افزایش قیمت‌های حامل‌های انرژی به منشا افزایش تورم منجر نشود. ثبات بخشیدن به اقتصاد و کاهش انتظارات تورمی از اهداف اساسی دولت در این زمینه به شمار می‌رود."^{۲۸}

ماده ۱۱۲ با هدف ارتقای عدالت اجتماعی و به منظور جبران عقب‌ماندگی‌های استان‌های مناطق عملیاتی دفاع مقدس ستادکل نیروهای مسلح موظف است محدوده مناطق عملیاتی دفاع مقدس را تا پایان سال اول اجرای قانون برنامه به سازمان اعلام نماید. و ارزیابی جامعی از وضعیت توسعه یافتگی زیر ساخت‌های این مناطق را تهیه کند. دولت نیز موظف است ردیف متمرکزی را در قوانین بودجه سنواتی به جبران

^{۲۷} گزارش عملکرد، ج ۱، ص ۹۶

^{۲۸} گزارش عملکرد، جلد ۱، ص ۱۹۴

عقب ماندگی ها و ارتقای شاخص های برخورداری مناطق موضوع این ماده اختصاص دهد به گونه ای که این شاخص ها سالانه ده درصد (۱۰٪) افزایش یافته و به سطح متوسط شهرستان های برخوردار کشور برسد.

سازمان برنامه و بودجه در گزارش عملکرد ذیل این ماده آورده است: "ارزیابی جامع از وضعیت توسعه یافتگی زیر ساخت ها مناطق عملیاتی منوط به مشخص شدن شاخص ها و سنجه های مشخص می باشد. در این راستا لیست اولیه مناطق عملیاتی دفاع مقدس توسط ستاد کل نیروهای مسلح تهیه شده است که به منظور تدقیق بیشتر این لیست؛ در حال بررسی و بازنگری است.

به استناد بند الف این ماده ستاد کل نیروهای مسلح موظف است محدوده مناطق عملیاتی دفاع مقدس را معین نماید که در پاسخ داده شده توسط آن ستاد مناطق مشخص شده با محدوده شهرستان ها در تقسیمات کشور مطابقت ندارد که سازمان برنامه در حال پیگیری برای اخذ محدوده عملیاتی مطابق با مرزهای شهرستان ها در تقسیمات کشوری می باشد تا به تناسب آن نسبت به تعیین شاخص های برخورداری و اختصاص یک ردیف برای جبران عقب ماندگی و اعمال سقف فوق العاده طبق قانون برای شاغلین در این مناطق اقدام نماید.^{۲۹}

عدالت بین منطقه ای

قانونگذار در بخش پنجم به موضوع توازن منطقه ای، توسعه روستایی و توانمند سازی اقشار آسیب پذیر پرداخته است. در ماده ۲۶ به منظور رقابت پذیر کردن عدالت بین منطقه ای و سرزمینی و تقویت خود اتکایی و افزایش انگیزه وصل درآمد استانی دولت موظف به تهیه و تصویب و اجرای سند آمایش ملی و استانی شده است. علاوه بر این سه درصد (۳٪) از درآمد حاصل از صادرات نفت خام و مایعات گازی خالص صادرات گاز طبیعی را به ترتیب یک سوم به استان های نفت خیز و گازخیز و دو سوم به مناطق و شهرستان های کمتر توسعه یافته جهت اجرای برنامه های عمرانی در قالب بودجه های سنواتی با تصویب شورای برنامه ریزی و توسعه این استان ها اختصاص دهد.

در راستای عملکرد این ماده در لایحه بودجه سال ۹۶ اعتبارات موضوع سه درصد صادرات نفت خام و گاز به تفکیک یک سوم مناطق نفت خیز و دو سوم مناطق محروم بین استان های کشور توزیع و در جدول ۱-۱۰ ماده واحده درج شده است.

^{۲۹} گزارش عملکرد، ج ۱، ص ۵۶۱

بر اساس گزارش عملکرد این حکم در سال اول برنامه ششم بر اساس درآمد حاصل از صادرات نفت خام و گاز طبیعی اعتباری معادل ۴۸۰۹۶ میلیارد ریال برای این حکم در جدول ۱-۱۰ ماده واحده منظور شده است که سهم استان‌های نفت خیز ۱۶۰۳۲ میلیارد ریال و سهم مناطق کمتر توسعه یافته ۳۲۰۶۴ میلیارد ریال بوده است. میزان تخصیص سه درصد درآمد حاصل از فروش نفت خام گاز طبیعی در سال ۹۶ برابر ۴۴۰۰۰ میلیارد ریال بوده است که معادل ۹۱ درصد رقم مصوب می‌باشد.^{۳۰}

توسعه و عمران روستایی

در راستای توسعه و عمران روستایی براساس ماده ۲۷ دولت موظف است اقدامات اقتصادی و بخشی و اقدامات عمرانی زیربنایی به منظور شناسایی و بهره برداری از ظرفیت‌های موجود در نواحی روستایی و ارتقای منزلت اجتماعی روستاییان و پیشرفت عدالت محور روستاها انجام دهد.

در راستای اجرای این بند سازمان برنامه در سال ۹۶ موظف به تهیه ۵۰۰۰ برنامه توسعه اقتصادی و اشتغال زایی روستایی بوده است که از این تعداد ۳۹۶۶ برنامه تهیه شده که ۷۹ درصد پیشرفت فیزیکی داشته است. در خصوص اجرای این برنامه‌ها که پس از تصویب در شورای برنامه ریزی و توسعه استان در دستورکار قرار می‌گیرد در سال ۹۶ تعداد ۴۴۸ برنامه تصویب و برای اجرا ابلاغ شده که حدود ۹ درصد پیشرفت داشته است.

در خصوص ایجاد اشتغال روستایی در سال ۹۶ تنها ۱۳ درصد از هدف برآورده شده سالانه تحقق یافته است.^{۳۱}

در ماده ۵۹ نیز دولت موظف است با هدف کاهش آسیب پذیری سکونتگاه‌های روستایی و تامین مسکن برای اقشار کم درآمد منابع مالی و تسهیلات ارزان قیمت و زمین را در قالب بودجه سنواتی در اختیار ایشان قرار دهد. متأسفانه در این خصوص بنیاد مسکن که دستگاه مجری این ماده می‌باشد تا کنون عملکردی نداشته است. در این خصوص عوامل عدم تحقق اهداف برنامه در سال اول عبارتند از: ضعف قوانین حمایتی و اجرایی مرتبط با توسعه روستایی، ضعف بنیه مالی دهیاری‌ها به عنوان مدیریت محلی توسعه روستایی، برآورد نامناسب از اهداف در برابر ابزارهای تحقق آن و همچنین منابع مالی ناکافی.^{۳۲}

در میان حوزه‌های بخشی در برنامه ششم توسعه مرتبط ترین ابعاد موثر بر ایجاد عدالت اجتماعی بخش توسعه عشایری، مسکن و شهرسازی، آموزش و پرورش عمومی، زنان و خانواده، امور حمایتی و توانمند

^{۳۰} گزارش عملکرد، ج ۱، ص ۵۰۶

^{۳۱} گزارش عملکرد، ج ۱، ص ۵۲۰

^{۳۲} گزارش عملکرد، ج ۱، ص ۵۲۱

سازی، بیمه‌های اجتماعی، پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی و ایثارگران می‌باشد. در ادامه به بررسی هر یک از موارد در در قانون برنامه ششم و نحوه تحقق یا عدم تحقق هر یک از سیاست‌های برنامه می‌پردازیم.

توسعه عشایری

با هدف ارتقا عدالت اجتماعی، رفع محرومیت از مناطق عشایری و تعدیل نابرابری‌های موجود میان جامع عشایری با جوامع شهری و روستایی و بهبود شاخص‌های توسعه و سطح زندگی عشایری در بند الف ماده ۲۷ قانون برنامه ششم مصوب شده است که منابع مورد نیاز برای رشد سالانه حداقل ۵٪ شاخص-های برخورداری تعیین شده در ساماندهی عشایر تامین گردد.

به منظور تحقق اهداف این بند و بر اساس برآوردهای انجام شده برای تحقق این شاخص، سالانه اعتباری معادل ۷۲۷۲ میلیارد ریال مورد نیاز می‌باشد. در سال ۱۳۹۶ برای برنامه ساماندهی عشایر از محل منابع ملی معادل ۴۰۶۹۶۵ میلیون ریال اعتبار اختصاص یافته است. متأسفانه در گزارش عملکرد قانون برنامه علت عدم تحقق این بند تصویب قانون بودجه سال ۹۶ پیش از قانون برنامه ششم ذکر شده است.^{۳۳} در خصوص موانع تحقق این برنامه اگر چه در درجه اول عدم اختصاص بودجه ذکر می‌گردد اما دلایل فنی دیگری نیز می‌تواند منجر به عدم موفقیت این برنامه گردد؛ از جمله فقدان سیاست‌های حمایتی کافی در تقویت و تجهیز و ساماندهی تشکلهای و اتحادیه‌ها، فقدان زیرساخت‌های مورد نیاز جهت مشارکت جوامع محلی و بهره‌برداران عشایری، خشکسالی و شرایط اقلیمی.^{۳۴}

مسکن و شهرسازی

مسکن متناسب با نیاز و توان معیشتی همواره یکی از نیازها و دغدغه‌های شهروندان و اولویت‌های دولت‌ها در سال‌های اخیر بوده است. مسایل تامین سرپناه برای جوانان و گروه‌های کم درآمد با توجه به هزینه پنجاه درصدی مسکن برای گروه‌های کم درآمد جزء سیاست‌گذاری عمده دولت‌ها برای ایجاد عدالت اجتماعی است. یکی از اهداف کلی برنامه ششم تسهیل دسترسی همه گروه‌های درآمدی به ویژه گروه‌های کم درآمد و گروه‌های خاص به مسکن مناسب است.

در این خصوص در بند ۲ ماده ۵۹ قانون برنامه ششم آمده است: تامین منابع مالی و تسهیلات ارزان قیمت و زمین مورد نیاز برای کمک به ساخت و یا خرید سالانه حداقل صد و پنجاه هزار واحد

۳۳ - گزارش عملکرد، ج ۳، ص ۴۵

۳۴ - همان، ص ۱۴۸

مسکن اقشار کم درآمد در شهرها با اولویت شهرهای زیر یکصد هزار نفر جمعیت) همچنین تامین مسکن نیازمندان و رفع فقر سکونتی در ماده ۸۰ تصریح شده است.

در خصوص عملکرد این بخش و سهم مسکن استجاری حمایتی در سال ۱۳۹۶ متأسفانه عملکردی وجود نداشته است. در صورتیکه یکی از وظایف دولت در بخش مسکن در راستای جبران شکست بازار کمک به دهکهای پایین اقتصادی در تأمین مسکن می‌باشد. با این وجود دولت علت عدم تحقق این ماده را عدم پیش بینی منابع مالی در قانون دانسته است. البته در سال ۱۳۹۶ در رابطه با مسکن گروه-های خاص درصد تحقق هدف سالانه ۹۴ درصد می‌باشد.^{۳۵}

در مجموع دلایل عدم موفقیت برنامه‌های مسکن اجتماعی عبارتند از:

- نامتعادل بودن سیاست‌های اعتباری مسکن که به طور عمده در اختیار گروه‌های متوسط و بالاتر قرار می‌گیرد.

- عدم تأمین اعتبار جهت اجرای برنامه مسکن اجتماعی و حمایت از سوی دولت

- اجرای نامناسب و بدون پشتوانه مطالعاتی طرح مسکن مهر

- عدم هماهنگی برنامه‌ها و سیاست‌های مسکن با برنامه‌های اقتصادی و اجتماعی، به ویژه سیاست‌های مرتبط با درآمد، کنترل مهاجرت و افزایش سریع جمعیت شهری.

- عدم تناسب عرضه واحدهای مسکونی با تقاضای واقعی و مصرفی در بازار مسکن

آموزش و پرورش عمومی

در راستای تامین و گسترش عدالت در برخورداری از فرصت‌های تعلیم و تربیت و کاهش نابرابری در استان‌های کشور با اولویت استان‌های نابرخوردار سیاست‌های توسعه متوازن و عادلانه آموزشی اتخاذ شده است. قانون برنامه ششم در ماده ۲ و ۶۳ به موضوع خاص سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و اجرای آن می‌پردازد. در این خصوص در گزارش عملکرد این ماده تصریح شده است که برنامه سالانه سال ۱۳۹۶ آموزش و پرورش در قالب ۹۷ راه‌کار سند تحول بنیادین با ۱۲۹ برنامه عملیاتی تهیه و ابلاغ شده است. علاوه بر این برنامه‌های متعددی از جمله اجرای برنامه انسداد مبادی بی سوادی با شناسایی و جذب حدود ۲۵ هزار نفر از کودکان لازم‌التعلیم تارک و بازمانده از تحصیل تدوین و اجرا شده است.

در مجموع ارزیابی شاخص‌های کمی و کیفی ارتقای عملکرد آموزش و پرورش را در این خصوص نشان می‌دهد. با این وجود همچنان دسترسی نابرابر به فرصت‌های آموزشی (فیزیکی، انسانی، مالی) ناشی از پراکندگی جغرافیایی، باورها و شرایط خاص ناشی از خرده فرهنگ‌ها و ناکافی بودن عوامل مدیریتی برای

^{۳۵} گزارش عملکرد، ج دوم، صص ۳۷۱-۳۷۵

مدیریت منابع به ویژه منابع انسانی و عدم حاکمیت رویکرد برنامه‌ای در مدیریت منابع از موانع تحقق سیاست‌های عدالت آموزشی محسوب می‌گردد.^{۳۶}

امور حمایتی و توانمند سازی

برنامه‌های حمایت اجتماعی با هدف افزایش ظرفیت‌های اجتماعی گروه‌های کم درآمد بخصوص در روستاها و مناطق محروم در گروه‌های سالمندان، معلولان، زنان بی‌سرپرست و سرپرست خانوار و کودکان بی سرپرست به دنبال پشتیبانی از این قشر و کمک به ارتقای عدالت اجتماعی در سطح جامعه می‌باشد. در این راستا برنامه ششم توسعه در ماده ۵۷ به ایجاد بسته سیاستی مبتنی بر ارایه خدمات جبرانی و ترمیمی متناسب با نیازهای مادی و معنوی اقشار و گروه‌های هدف از طریق توانمند سازی و ایجاد زمینه‌های خوداتکایی اشاره نموده است. علاوه بر این ماده ۱۰۲ نیز آموزش و مشاوره نوجوانان، جوانان و خانواده‌های تازه ازدواج کرده را در همه دستگاه‌های ذیربط با برخورداری از خدمات بیمه‌ای الزامی می‌سازد. با این وجود به دلایل گوناگون از جمله بالا بودن خدمات روانشناختی و مشاوره و محدودیت اعتبارات یارانه مشاوره و همچنین عدم پوشش بیمه‌ای خدمات روانشناسی و مشاوره‌ای و عدم پیش بینی خدمات روانشناختی در سبد سلامت خانوارها متأسفانه این ماده به درستی اجرا نشده است. ماده ۸۰ برنامه ششم توسعه تامین مسکن اقشار آسیب پذیر را تا پایان سال اول برنامه با تدوین طی مراحل قانونی و در چارچوب بودجه سنواتی الزامی می‌کند.

ماده ۵۷ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه به منظور بسط عدالت اجتماعی و کاهش فقر و نابرابری و تحقق اقتصاد مقاومتی وزارت تعاون را ملزم به رصد شاخص‌های رفاه و اقدامات اقتصادی بر کیفیت زندگی اقشار و گروه‌های هدف و تهیه و تدوین و اجرای بسته‌های سیاستی متناسب نموده است. که در این زمینه دولت اقدامات متعددی از جمله موارد زیر را به عمل آورده است: راه اندازی گروه‌های خودیار در جهت بازتوانی و بهبود معیشت افراد نیازمندو در معرض آسیب، واگذاری ۱۵۰ هزار پرونده خانواده‌های نیازمند به مراکز غیر دولتی، پرداخت مستمری ماهیانه و تهیه سبد کالاهای خوراکی برای مادران و ...^{۳۷} در مجموع مهمترین هدف این بخش از برنامه کمک به معیشت اقشار خاص است که در این راستا مستمری ماهانه اقشار خاص تحت پوشش کمیته امداد به معادل ۲۰ درصد حداقل دستمزد مصوب شورای عالی کار به صورت ماهانه توسط سازمان هدفمندی یارانه‌ها به دستگاه‌های حمایتی ابلاغ و

^{۳۶} - گزارش عملکرد، ج ۳، ص ۴۵

^{۳۷} گزارش عملکرد، ج ۳، ص ۳۰۹

تخصیص یافت.^{۳۸} در این خصوص اگرچه تخصیص اعتبار برای این ماده صورت گرفته است با این وجود به دلیل نوسانات اقتصادی تورم بسیار بالا؛ عملکرد این ماده در ارتقای عدالت اجتماعی متأسفانه خنثی می‌گردد.

ردیف	موضوع ماده مرتبط با عدالت	ماده	عملکرد دولت در سال اول برنامه	موانع و علل عدم تحقق
۱	عدالت اقتصادی و کاهش ضریب جینی	ماده ۳ و ۴	عدم تحقق	نوسانات شدید نرخ ارز، تورم، رکود و تحریم ها
۲	اصلاح قیمت آب و حامل‌های انرژی	ماده ۳۹	عدم تحقق تا سال ۹۸	برای جلوگیری از ایجاد تورم و ثبات بخشیدن به اقتصاد
۳	ارتقای عدالت اجتماعی و جبران عقب ماندگی استان‌های مناطق عملیاتی دفاع مقدس	ماده ۱۱۲	لیست اولیه مناطق عملیاتی استخراجی توسط ستاد کل نیروهای مسلح (عدم تحقق)	عدم تناسب لیست اولیه با مرز شهرستان‌ها در تقسیمات کشوری
۴	عدالت بین منطقه‌ای و اختصاص ۳ درصد از درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز به استان‌های نفت خیز و کمتر توسعه یافته	ماده ۲۶	تحقق ۹۱ درصدی براساس برنامه	—
۵	توسعه و عمران روستایی اقدامات عمرانی زیر بنایی و پیشرفت عدالت محور روستاها	ماده ۲۷	تحقق ۹ درصدی برنامه ۷۹ درصد پیشرفت فیزیکی در تهیه برنامه‌های توسعه و اشتغال روستایی و ۹ درصد تصویب و ابلاغ برای اجرا	ضعف قوانین حمایتی و اجرایی مرتبط با توسعه روستایی، ضعف بنیه مالی دهیاری‌ها به عنوان مدیریت محلی توسعه روستایی، برآورد نامناسب از اهداف در برابر ابزارهای تحقق آن و همچنین منابع مالی ناکافی

۶	توسعه عشایری در راستای ارتقای عدالت اجتماعی و تعدیل نابرابری میان جوامع عشایری و شهری	ماده ۲۷ بند الف) تامین منابع برای رشد سالانه ۵٪ شاخص-های	عدم تحقق	عدم اختصاص بودجه، فقدان سیاست-های حمایتی کافی در تقویت و تجهیز و ساماندهی تشکلهای و اتحادیه ها، فقدان زیر ساختهای مورد نیاز جهت مشارکت جوامع محلی و بهره برداران عشایری، خشکسالی و شرایط اقلیمی
۷	تامین مسکن برای همه گروه-های درآمدی به ویژه گروه-های کم درآمد و خاص	ماده ۵۹ بند ۲ ماده ۸۰	عدم تحقق ۹۴ درصدی در حوزه مسکن گروههای خاص	عدم پیش بینی منابع مالی در قانون، عدم هماهنگی برنامه هاو سیاستهای مسکن با برنامه هایا اقتصادی و اجتماعی، به ویژه سیاستهای مرتبط با درآمد، کنترل مهاجرت و افزایش سریع جمعیت شهری.
۸	آموزش و پرورش و عدالت در برخورداری از فرصت های تعلیم و تربیت و کاهش نابرابری در استان های کشور با اولویت استان های نابرخوردار	ماده ۲ ماده ۶۳	تهیه و ابلاغ ۹۷ راهکار سند تحول بنیادین با ۱۲۹ برنامه عملیاتی	—
۹	امور حمایتی و توانمند سازی ددر راستای ارتقای عدالت اجتماعی	ماده ۵۷ بسته سیاستی خدمات جبرانی و ترمیمی ماده ۱۰۲ آموزش و مشاوره جوانان با خدمات بیمه ای	برنامه کمک به معیشت اقشار خاص است که در این راستا مستمری ماهانه اقشار خاص تحت پوشش کمیته امداد به معادل ۲۰ درصد حداقل دستمزد	اگرچه تخصیص اعتبار برای این ماده صورت گرفته است با این وجود به دلیل نوسانات اقتصادی تورم بسیار بالا؛ عملکرد این ماده در ارتقای عدالت اجتماعی متاسفانه خنثی می گردد. عدم پوشش بیمه ای خدمات روانشناسی و محدودیت اعتبارات یارانه مشاوره

موانع تحقق عدالت در سال اول برنامه ششم توسعه

با دقت در جدول بالا علل عدم تحقق برنامه‌های مرتبط با عدالت به روشنی قابل بررسی است که برخی از مهم‌ترین آن‌ها در ادامه اشاره می‌شود.

(۱) ضعف در پیش بینی منطقی منابع مالی و غیر مالی

یکی از علل عدم تحقق برنامه‌ها در خصوص عدالت تامین منابع مالی است. از آنجا که برای تامین و ارتقای عدالت نیاز به برنامه‌های حمایتی اهمیت زیادی دارد تامین منابع گسترده مالی نیز بسیار حایز اهمیت است. اگر چه در بسیاری از موارد در خصوص کمبود منابع مالی اغراق می‌گردد، اما با توجه به اینکه برنامه‌های توسعه پنج ساله و بودجه‌بندی سالانه است، این امر منجر به عدم تناسب و گاه عدم اجرای برنامه می‌گردد. متأسفانه یکی از مهمترین مسایل منجر به ضعف اجرای برنامه ششم در سال اول مربوط به تصویب قانون بودجه سال ۹۶ پیش از قانون برنامه ششم است. این امر منجر به دیده نشدن برخی از مواد برنامه در قانون بودجه و ضرورتاً عدم تحقق آن در سال اول شده است.

در خصوص ردیف ۵،۶،۷ و ۸ جدول بالا عدم تامین منابع مالی اثر زیادی در عدم تحقق برنامه‌های ارتقای عدالت در توسعه عشایری و روستایی و تامین مسکن و امور حمایتی داشته است.

(۲) فرایند تدوین و تصویب آیین نامه‌ها و روند کند اداری

در فرایند اجرای برنامه‌ها گاه نیاز به تدوین آیین نامه‌هایی وجود دارد که منجر به کند شدن روند اجرای برنامه می‌گردد. در این خصوص علت عدم تحقق ماده ۲۷ در حوزه توسعه و عمران روستایی سازمان برنامه موظف به تهیه ۵۰۰۰ برنامه اشتغالزایی و توسعه اقتصادی روستایی بوده که ۳۹۶۶ برنامه را تهیه کرده است. در ادامه برای اجرای این برنامه‌ها نیاز به تصویب در شورای برنامه ریزی و توسعه استان بوده است که تنها ۴۴۸ برنامه تصویب و برای اجرا ابلاغ شده است. برگزاری جلسات در شورای برنامه ریزی استان و روند اداری و فنی منجر به کندی کار شده تا جایی که تنها ۹ درصد پیشرفت کلی کار بوده است.

(۳) وابستگی بودجه به درآمدهای نفتی

چنین وابستگی در زمان بحران‌های جامعه یا شدت تحریم‌ها منجر به اثرات جدی در عدم تحقق برنامه‌ها می‌گردد. در این خصوص ماده ۳ و ۴ در حوزه ارتقای عدالت و کاهش ضریب جینی به عدالت نوسانات ارز و افزایش تورم و تشدید تحریم‌ها اجرا نشدند.

(۴) عوامل مدیریتی

مدیران در ایجاد اراده و انگیزه و تعهد و آموزش و تشخیص مسایل و موانع پیش رو و ارائه راهکار برای برون رفت از مشکلات نقش موثری دارند. گاهی ممکن است مدیر مجری برنامه اعتقاد لازم را به برنامه داشته باشد اما در اولویت بندی میان وظایف دستگاه و برنامه ؛ وظایف دستگاه را ترجیح دهد. چنین امری بالاخص به دلیل کوتاه بودن دوره‌های مدیریت و بی‌ثباتی مدیریتی رخ می‌دهد. به دلیل کوتاه بودن دوره‌های مدیریتی مدیران ترجیح می‌دهند کارهایی را در دوران تصدی خود انجام دهند که نتایج آن در کوتاه مدت نمایان باشد و در نتیجه نام نیکو از ایشان برجا ماند. در حالیکه اجرای برنامه نیازمند زمان طولانی تر معمولاً بیش از دوران تصدی یک نفر بر پست مدیریت سازمان است و بنابر این در صورت عدم وجود تعهد لازم؛ اجرای برنامه در هاله‌ای از ابهام فرو می‌رود.^{۳۹}

بیانیه گام دوم انقلاب

مقام معظم رهبری در چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ماه ۱۳۹۷ بیانیه گام دوم انقلاب را مطرح می‌نمایند. ایشان در این بیانیه ابتدا با تحلیل منصفانه به تبیین هفت دستاورد برجسته چهل ساله انقلاب پرداخته و در ادامه با نگاه به آینده و با امید به جوانان به بیان هفت توصیه کلیدی برای برداشتن گام دوم در راه رسیدن به آرمان بزرگ ایجاد تمدن نوین اسلامی اشاره می‌نماید. پیش از پرداختن به الزامات تحقق عدالت در بیانیه گام دوم توجه به چند نکته کلیدی در خصوص بیانیه حایز اهمیت می‌باشد:

- ۱- **اهمیت انقلاب:** پیروزی انقلاب دوران جدیدی را در تاریخ آغاز کرد که جهان شرق و غرب مادی را در کمال شگفتی و مخالفت پشت سر گذاشت و تشکیل حکومت اسلامی را به منصف ظهور رساند.
- ۲- **جامعیت در نگاه به گذشته و آینده:** این بیانیه با نگاه جامع گذشته و آینده را به هم پیوند می‌زند و بدون تعصب و پیشداوری به بیان کاستی‌ها و دستاوردهای انقلاب در طول این چهل سال پرداخته و مسیر انقلاب را در راه تمدن نوین اسلامی روشن می‌نماید.
- ۳- **توجه ویژه به جوانان:** در این بیانیه با وجود اینکه اهداف جزیی را مقام معظم رهبری در سیاست‌های کلی نظام آورده‌اند اما اجرای آن‌ها را به جوانان سپرده‌اند. به عبارت دیگر ایشان جوانان را راه میان بری تلقی می‌کنند که در کنار ساختار سازمانی مجری و ناظر عدالت هستند.
- ۴- **توجه دادن به اهداف و شعارهای اصلی انقلاب اسلامی:** مقام معظم رهبری در کنار شعارهای استقلال، آزادی، عدالت و معنویت؛ اخلاق، عزت، عقلانیت و برادری را نیز به عنوان شعارهای انقلاب

مطرح می‌کنند و به عبارتی اخلاق، عزت، عقلانیت و برادری را شعارهای اصلی انقلاب در گام دوم می‌دانند.

۴- هفت دستاورد و هفت توصیه: بیانیه گام دوم دستاوردها و نیازها را برابر می‌داند. به عبارت دیگر در بیان دستاوردها و یا نیازها و کاستی‌ها اغراق ننموده و هر دو را برابر هم قلمداد می‌نماید.

الزامات تحقق عدالت در بستر بیانیه گام دوم انقلاب

مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب ابتدا در حوزه برکات و دستاوردهای انقلاب موضوع سنگین کردن کفه عدالت در تقسیم امکانات عمومی کشور را طرح می‌نماید. و پرده از واقعیت ارتقای عدالت اجتماع در جامعه برمی‌دارد:

"واقعیت آن است که دستاوردهای مبارزه با بی‌عدالتی در این چهار دهه، با هیچ دوره دیگر گذشته قابل مقایسه نیست. در رژیم طاغوت بیشترین خدمات و درآمدهای کشور در اختیار گروه کوچکی از پایتخت نشینان یا همسانان آنان در برخی دیگر از نقاط کشور بود. مردم بیشتر شهرها به‌ویژه مناطق دور دست و روستاها در آخر فهرست و غالباً محروم از نیازهای اولیه زیر ساختی و خدمت رسانی بودند. جمهوری اسلامی در شمار موفقترین حاکمیت‌های جهان در جا به جایی خدمت و ثروت از مرکز به همه جای کشور و از مناطق مرفه نشین شهرها به مناطق پایین دست آن بوده است. آمار بزرگ راه‌سازی و خانه سازی و ایجاد مراکز صنعتی و اصلاح امور کشاورزی و رساندن برق و آب و مراکز درمانی و واحدهای دانشگاهی و سدّ و نیروگاه و امثال آن به دورترین مناطق کشور، حقیقتاً افتخار آفرین است؛ بی شک این همه، نه در تبلیغات نارسای مسئولان انعکاس یافته و نه زبان بدخواهان خارجی و داخلی به آن اعتراف کرده است؛ ولی هست و حسن‌هایی برای مدیران جهادی و با اخلاص نزد خدا و خلق است. البته عدالت مورد انتظار در جمهوری اسلامی که مایل است پیرو حکومت علوی شناخته شود، بسی برتر از اینها است و چشم امید برای اجرای آن به شما جوانها است."

ایشان در ادامه برای ارتقای عدالت در جامعه و رسیدن به آرمان عدالت علوی از میان هفت توصیه کلیدی به جوانان توصیه چهارم را بر مبنای عدالت و مبارزه با فساد طرح می‌نماید. در این خصوص ایشان معتقد است "عدالت و مبارزه با فساد لازم و ملزوم هم‌اند. فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده چرکین کشورها و نظام‌ها و اگر در بدنه حکومت‌ها عارض شود، زلزله ویرانگر و ضربه زننده به مشروعیت آنها است؛ و این برای نظامی چون جمهوری اسلامی که نیازمند مشروعیتی فراتر از مشروعیت‌های مرسوم و مبنائی تر از مقبولیت اجتماعی است، بسیار جدی تر و بنیانی تر از دیگر نظام‌ها است." ایشان در ادامه در رابطه با ظهور عدالت در جامعه معتقدند: "عدالت اگر چه به شکل مطلق جز در زمان ظهور

تحقق نمی‌یابد اما اجرای آن به شکل نسبی بر حاکمان واجب است." در ادامه ایشان مجدداً به اهمیت جوانان در اجرای عدالت تأکید می‌کند و می‌فرمایند: "اینجانب به جوانان عزیزی که آینده کشور، چشم انتظار آنها است صریحاً می‌گویم آنچه تاکنون شده با آنچه باید می‌شده و بشود، دارای فاصله‌ای ژرف است... این سخنان در قالب سیاست‌ها و قوانین، بارها تکرار شده است ولی برای اجرای شایسته آن، چشم امید به شما جوان‌ها است."

در ادامه الزامات تحقق عدالت را در بستر بیانیه گام دوم بررسی می‌نماییم.

۱) نظریه پردازی در حوزه عدالت

مقام معظم رهبری معتقدند باید ابتدا نظریه عدالت اسلامی بدون توجه به نظریات غربی صرفاً از دل مباحث اسلامی استخراج شود و در ادامه با استفاده از روش‌ها و تکنیک‌ها و شاخص‌های صحیح به بررسی عدالت پرداخت. این مساله به این معناست که شاخص‌ها و روش‌های سنجش عدالت در حال حاضر جز در مواقع معدودی قابل استفاده نیست و نیاز به نظریه پردازی و شاخص سازی بر مبنای مفاهیم پایه اسلامی هست. هدف ما رسیدن به نظریه اسلامی ناب و خالص در باب عدالت است که برای دستیابی به این هدف بسیار مهم، باید با نگاه متجددانه و نوآورانه، به منابع اسلامی رجوع کنیم و با استفاده از متدها و فنون خاص این کار، نظریه اسلامی خالص را در مقوله عدالت استخراج کنیم. ایشان در همین زمینه تأکید می‌کنند در دستیابی به نظریه اسلامی عدالت باید از التقاط و هرگونه مونتاژ نظریه‌های دیگر بشدت پرهیز کرد و با مراجعه به منابع اصیل اسلامی، این نظریه را استخراج نمود.^{۴۰}

۲) مبارزه با فساد

در منظومه فکری مقام معظم رهبری عدالت و مبارزه با فساد همواره دو روی یک سکه هستند. ایشان معتقدند "ما احتیاج داریم که در کشورمان تلاش و پیشرفت و رشد علمی و فناوری، همراه با عدالت اجتماعی و مبارزه‌ی با فساد باشد."^{۴۱} ایشان معنای واقعی اصلاح را از بین بردن فساد می‌دانند.^{۴۲} ایشان در این زمینه معتقدند: "اساس اصلاحات این است که ما با فقر و فساد و تبعیض مبارزه کنیم. هر اصلاحاتی اگر واقعی باشد بر حول این محور می‌گردد."^{۴۳} ایشان مبارزه با فساد اداری و اقتصادی و سوء استفاده از امکانات را از اصول انقلاب می‌دانند و آن را جزیی از جهاد می‌دانند.^{۴۴}

^{۴۰}برگزاری دومین نشست اندیشه‌های راهبردی با موضوع «عدالت» در حضور رهبر انقلاب، ۱۳۹۰/۲/۲۷

^{۴۱}بیانات ۱۱/۰۲/۱۳۸۴ در دیدار مردم کرمان

^{۴۲}بیانات در دیدار زائرین و مجاورین حرم مطهر رضوی ۱۳۸۳/۱/۲

^{۴۳}بیانات در دیدار جمعی از مسئولان وزارت آموزش و پرورش ۱۳۸۱/۴/۲۱

^{۴۴}بیانات در دیدار مردم قم ۸۰/۱۰/۱۹

۳) مدیران و مجریان پاکدست

نکته قابل توجه این است که برای برقراری عدالت و مبارزه با فساد نیاز به مجریان پاکدست وجود دارد: "کسی که خود آلوده به فساد باشد، قادر نخواهد بود با فساد مبارزه کند".^{۴۵} به این ترتیب دومین الزام در برقراری عدالت در جامعه روی کارآمدن مدیران و مجریان سالم و پاکدست است. مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم می‌فرمایند: «وسوسه مال و مقام و ریاست، حتی در علوی ترین حکومت تاریخی یعنی حکومت خود حضرت امیر المومنین (علیه السلام) کسانی را لغزند، پس خطر بروز این تهدید در جمهوری اسلامی هم که روزی مدیران و مسئولانش مسابقه زهد انقلابی و ساده زیستی می‌دادند، هرگز بعید نبوده و نیست؛ و این ایجاب می‌کند که دستگاهی کارآمد با نگاهی تیزبین و رفتاری قاطع در قوای سه گانه حضور دائم داشته باشد و به معنای واقعی با فساد مبارزه کند، بویژه در درون دستگاه‌های حکومتی.»

۴) تشریح دستاوردهای عدالت

مقام معظم رهبری تشریح دستاوردهای عدالت را بسیار ضروری می‌دانند. ایشان در سخنرانی‌های متعدد خود به این بحث اشاره کردند که جمهوری اسلامی در طول چهل سال گذشته همواره در راه رسیدن به عدالت تلاش‌هایی نموده است. علت تاکید ایشان این است که در طول زمان دشمنان دایما دستاوردهای انقلاب را کوچک و ناچیز جلوه می‌دهند و می‌کوشند به این وسیله منجر به ایجاد یاس و ناامیدی در دل جوانان شوند. به همین منظور ایشان می‌فرمایند دستاوردها بسیار بزرگ و مهم هستند اما کافی نیستند و باید در طول زمان ارتقا یابند. علت دیگر تاکید بر تشریح دستاوردها این است که برای سیاستگذاری صحیح برای آینده نیاز به بررسی پیشینه سیاست‌ها و بررسی عملکرد گذشته و ارزیابی نتایج سیاست‌های گذشته داریم. در غیر اینصورت سیاست‌هایی بدون پشتوانه تجربی و علمی اتخاذ می‌گردند که نتیجه قابل توجهی نیز نخواهند داشت.

۵) مبارزه با تبعیض در توزیع منابع عمومی

از دیدگاه مقام معظم رهبری یکی از اساسترین معیارهای عدالت توزیع عادلانه منابع عمومی در میان همه اقشار جامعه است. "عدالت یعنی کم کردن فاصله‌ی بین فقیر و غنی در کشور و مبارزه‌ی با فقر در کشور و تقسیم درست ثروت در کشور. این غیر از تفکرات مارکسیستی است؛ این غیر از تساوی و برابری‌ای است که سوسیالیست‌ها یا کمونیست‌ها بیان میکنند؛ این نظر اسلام است؛ منابع اسلامی و مدارک اسلامی همه تأیید و تأکید میکند بر این معنا. نه‌اینکه ما دست بگذاریم روی ثروت ثروتمندان و

^{۴۵}بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی ۱۳۸۲/۲/۲۲

بخواهیم این ثروت را از اینها بگیریم؛ نه، بلکه بایستی کشور را جوری اداره بکنیم که فاصله‌ی بین فقیر و غنی کم بشود^{۴۶} این مفهوم در قرآن کریم نیز در آیه "کی لا یکون دوله بین الأغنیاء منکم"^{۴۷} آمده است. و از قویترین مباحث عدالت در قرآن است. این آیه که به قاعده نفی تداول ثروت در دست اغنیا مشهور است به این معنی است که اگر توزیع عادلانه منبع صورت نپذیرد ثروت تنها در دست عده خاصی به گردش می‌افتد و بقیه مردم از این چرخه حذف می‌شوند. در مجموع "عنصر عدالت باید نابرخورداران از فرصتها و توانائی‌های کشور را، از این مواهب الهی و عمومی برخوردار سازد"^{۴۸}.

۶) مبارزه با ویژه خواری و فریبکاران اقتصادی

ویژه خواری، رانت و سوء استفاده از قدرت برای بدست آوردن ثروت‌های بادآورده^{۴۹} یا هر نوع فساد اقتصادی که گروه‌های مختلف بر اساس جایگاه ویژه خود بدست می‌آورند در واقع منجر به ضعف شدید نظام اقتصادی می‌گردد. از دیدگاه مقام معظم رهبری مبارزه با ویژه‌خواری در ایجاد عدالت در جامعه جایگاه بسیار موثری دارد. در درجه اول ویژه‌خواری منجر به برهم خوردن تعادل اقتصادی در جامعه شده و گروه‌های وابسته به آن طبقه مرفه جدیدی می‌سازند که از طبقات معمول اجتماعی بسیار فاصله گرفته و شدت نابرابری را چند برابر می‌کند. در وهله دوم آنچه مهم است برداشت مردم از فساد در جامعه و شیوع ناامیدی و یاس مردم از وقوع فساد در جامعه و افزایش نابرابری است. مقام معظم رهبری در این زمینه معتقد به برخورد جدی با این افراد هستند: "اگر ما در مقابل آن مجموعه‌ای که فرض بفرمایید با زدوبست‌هایی در زمینه‌ی مسائل اقتصادی ویژه‌خواری میکنند، خودشان را از امتیازات ویژه برخوردار میکنند و یا دچار فساد پولی و مالی و اقتصادی می‌شوند، سهل‌انگاری کنیم، قطعاً کشور ضرر خواهد کرد"^{۵۰}.

۷) توجه به قشرهای نیازمند

برای ایجاد عدالت یکی از راهکارهای حیاتی توجه مستقیم به قشرهای ضعیف و دهک‌های پایین درآمدی و سیاستگذاری در خصوص حل معضل مرتبط با این اقشار است. در این زمینه مقام معظم رهبری در سیاست‌های کلی نظام بارها توجه ویژه به این قشر را در قالب پرداخت یارانه‌ها و تامین مسکن و ... تاکید نموده‌اند. در این خصوص ایشان معتقدند "نظام جمهوری اسلامی، نظامی است که

^{۴۶}بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری ۱۳۹۶/۶/۳۰

^{۴۷}سوره حشر آیه ۷

^{۴۸}پیام به مناسبت آغاز به کار هشتمین دوره‌ی مجلس شورای اسلامی ۱۳۸۷/۳/۷

^{۴۹}بیانات در دیدار مردم استان همدان، ۱۳۸۳/۴/۱۵

^{۵۰}بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۵/۱/۱

باید در زیر سایه‌ی پُرمهر آن هرگونه ناکامی و تلخکامی از قشرهای محروم برطرف شود و فاصله‌ی بین قشرهای مختلف جامعه کم گردد؛ یعنی قشرهایی که از لحاظ سطح زندگی پایین‌اند، بالا بیایند.

جمع‌بندی

ایجاد و ارتقای عدالت در جامعه از اصلیت‌ترین اهداف حکومت جمهوری اسلامی از ابتدا بوده و تا رسیدن به درجه عدالت حداکثری در نگاه مقام معظم رهبری ادامه خواهد داشت. در این زمینه رهبری در دو جبهه به بیان و طرح اهمیت موضوع عدالت پرداخته‌اند. در اولین مسیر ایشان از طریق گام‌های اساسی سیاست‌گذاری و طراحی و ابلاغ سیاست‌های کلی نظام و نظارت بر قوانین بر شکل‌گیری و احیا و ارتقای عدالت در جامعه نظارت دارند. در وجه دیگر ایشان با رویکردی متفاوت و به عنوان رهبر حکومت اسلامی در بیانیه متفاوت به بحث در خصوص عدالت و الزامات آن پرداخته‌اند. در این مقاله با توجه به این دو رویکرد ابتدا عدالت اقتصادی و اجتماعی را در اسناد بالادستی و سیاست‌های قوانین برنامه ملاحظه نموده و به بررسی موانع اجرای سیاست‌های عدالت در آن پرداختیم. در همین راستا اما در رویکردی متفاوت با بهره‌گیری از موانع اجرای سیاست‌های عدالت مهم‌ترین الزامات تحقق عدالت در بستر بیانیه گام دوم انقلاب را طرح نمودیم. الزاماتی که در نهایت برای اجرای سیاست‌ها نیاز به توجهی جداگانه و در مسیری متفاوت از سیاست‌های کشور دارد.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. آقائزری، حسن؛ عدالت اقتصادی از نظر افلاطون ارسطو و اسلام، مجله اقتصاد اسلامی، تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ش ۱۴، ۱۳۸۴.
۳. اخلاقی، غلام سرور؛ راهکارها و موانع تحقق عدالت در نظام سیاسی اسلامی؛ کوثر معارف، شماره ۱۳، بهار ۱۳۸۹.
۴. بختیاری، صادق، تحلیلی از توزیع درآمد با استفاده از روش پارامتریک، (تهران: وزارت امور اقتصادی و دارایی)، ۱۳۸۲ هـ.ش.
۵. بشیریه، حسین، «اندیشه هایک»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، ش ۱۰۲ و ۱۰۴.
۶. برگزاری دومین نشست اندیشه‌های راهبردی با موضوع «عدالت» در حضور رهبر انقلاب، ۱۳۹۰/۲/۲۷.
۷. بیانات در دیدار مردم کرمان، ۱۳۸۴/۰۲/۱۱.
۸. بیانات در دیدار زائرین و مجاورین حرم مطهر رضوی ۱۳۸۳/۱/۲.
۹. بیانات در دیدار جمعی از مسئولان وزارت آموزش و پرورش ۱۳۸۱/۴/۲۱.
۱۰. بیانات در دیدار مردم قم ۸۰/۱۰/۱۹.

۱۱. بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی ۱۳۸۲/۲/۲۲
۱۲. بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری ۱۳۹۶/۶/۳۰
۱۳. بیانات در دیدار مردم استان همدان، ۱۳۸۳/۴/۱۵
۱۴. بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۵/۱/۱
۱۵. پیام به مناسبت آغاز به کار هشتمین دوره‌ی مجلس شورای اسلامی ۱۳۸۷/۳/۷
۱۶. پورعزت، علی اصغر، مدیریت دولتی و عدالت اجتماعی، دانش مدیریت. شماره ۵۵. ۱۳۸۰.
۱۷. حکیمی، محمد رضا، «حقوق و عدالت»، نقد و نظر، بهار و تابستان، ش ۳ و ۳، ۱۳۷۶.
۱۸. کشوردوست، سمانه، اجرپژوهی تدابیر الگوی پیشرفت، سازمان الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، ۱۳۹۶
۱۹. گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه در سال ۱۳۹۶، ج اول حوزه فرابخشی، انتشارات سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۹۷،
۲۰. گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه در سال ۱۳۹۶، ج دوم حوزه بخشی (۱)، انتشارات سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۹۷،
۲۱. گزارش عملکرد قانون برنامه ششم توسعه در سال ۱۳۹۶، ج سوم، حوزه بخشی (۲)، انتشارات سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۹۷،
۲۲. فتحانی، علی؛ عدالت اقتصادی و راهبردهای مبتنی بر مفهوم، ماهنامه اقتصادی بررسی مسائل و سیاستهای اقتصادی، ش ۸۹ و ۹۰، ۱۳۸۸.
۲۳. فراهانی فرد، سعید؛ توسعه پایدار بر محور عدالت، مجله علمی-پژوهشی اقتصاد اسلامی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۴.
۲۴. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، (تهران، مؤسسه امیرکبیر)، ج ۲، ۱۳۶۲.
۲۵. مطهری، مرتضی؛ انسان کامل، قم، صدرا، چاپ یازدهم، ج ۱، ۱۳۷۳.
۲۶. مرامی، علیرضا؛ بررسی مقایسه‌ای مفهوم عدالت، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چاپ ششم، ۱۳۷۴.
۲۷. یوسفی، احمدعلی؛ نظام اقتصاد علوی، تهران، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۶.
۲۸. سایت: Khamenei.ir